National Research Journal of Social Sciences
Volume-11, Issue-1, January-June 2026
PP: 391-394

ISSN: 2348-473X
Peer Reviewed & Refereed Journal (IF: 6.74)
Journal Website: www.nrjss.in

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ: ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਵੀਰ ਕੌਰ

ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ
(ਪੰਜਾਬੀ), ਆਈ ਕੇ ਗੁਜਰਾਲ. ਪੰਜਾਬ ਟੈਕਨੀਕਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕਪੂਰਥਲਾ।

ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਪੰਜਾਬੀ, ਸੈਂਟਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬ, ਬਠਿੰਡਾ।

ਸਾਰ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਸੰਸਾਰਕ ਮੋਹ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਯਥਾਰਥਕ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਨਮਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਿਆ ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਤੱਕ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦਾ, ਉਹ ਅਸਲ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖਸੁੱਖ, ਮਾਨਅਪਮਾਨ, ਲਾਭਹਾਨੀ ਵਰਗੀਆਂ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਗਤ ਅਨਿੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਬਾਹਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਅਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਨੰਤਿਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਵੈਰਾਗ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਅਤੇ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਰਗੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਮ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਰਥਹੀਨਤਾ, ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਹੱਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗਹਿਰੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹਨ।

ਕੁੰਜੀ ਸ਼ਬਦ : ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਸਲੋਕ, ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਵੈਰਾਗ, ਮਾਇਆ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਨਿਰਪੇਖਤਾ, ਆਤਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ (ਸਲੋਕ ਮਹੱਲਾ ੯) ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ, ਸੁਪਨੇ-ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨਾਟਕ-ਰੂਪ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਅਡੋਲਤਾ, ਸਮਤਾ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਚੇਤਨਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਪੇਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੱਤਾਂ ਜਿਵੇਂ : ਅਡੋਲਤਾ, ਮੌਤ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ, ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ “ਸਲੋਕ ਮਹੱਲਾ ੯” ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ ਦਰਜ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਤਮਈ ਕੁਦਰਤ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਿੱਤ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਨਾਮ-ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲ਼ੇਪਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ, “ਹਰ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਬੋਧਨ (Address) ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਹੈ?ਸਰੀਰ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੂਖਮ ਜਿਹਾ ਮੁਜੱਸਮਾ(Complex Entity) ਮਨ ਜੋ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮੱਧਅਸਥ (Mediator)ਵਜੋਂ ਹੈ, ਕਦੀ ਬਾਹਰਮੁਖੀ(Extrovert)ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਅੰਤਰਮੁਖੀ (Introvert) ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਨ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਲਿਖਾਇਕ ਹੈ”।[1] ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਾਟਕ, ਸੁਪਨਾ, ਛਾਇਆ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮੂਲ ਆਤਮ-ਚੇਤਨਾ, ਧੀਰਜ, ਸਮਤਾ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਆਧਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ 57 ਸਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਹ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਜਵਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੈਰਾਗ, ਭਗਤੀ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣੀ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲਤਾ

© Copyright @ Authors

ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ 15 ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਰਾਗ ਹਨ : ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਤਿਲੰਗ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਪੇਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ, ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨ, ਮਰਨ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਲੋਕ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਉਹ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਨ ਦੀ ਵਿਰਲਤਾ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਨਾਟਕਮਈ ਚਾਲ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ, ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਵਰਗੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਪਮਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਤੱਕ ਮੋਹ, ਮਾਨ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਰਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚੱਖ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਰਚੇ- ਬਸੇ ਆਪਾ-ਚੇਤ, ਸਮਤਾ, ਧੀਰਜ, ਨਾਮ- ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਦੀ ਜੀਵਨਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਵੇਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ (16211675) ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਅਡੋਲਤਾ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਲੋਕ ਗਹਿਰੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਥੱਲ-ਪੁੱਥਲ ਚਰਮ 'ਤੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਡਰ, ਚਿੰਤਾ, ਮੋਹ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਾਮ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਗਹਿਰੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਨਾਟਕ ਮਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਹ ਸਭ ਦਰਸ਼ਨ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਡੋਲ, ਸਥਿਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੱਲਚਲਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਬਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਐਸੀ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਆਸ ਅਤੇ ਅਡੋਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੀ- ਬਸੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਉੱਚਾਈ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਉਤਕਰਸ਼ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਲੋਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਗਹਿਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਅਤਿ-ਸੂਖਮ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਅਡੋਲ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਕਵਿਤਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ, ਮਨ ਦੀ ਚਿਚਲਾਹਟ, ਮੌਤ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ, ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਖੰਘਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ :

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀ ਵਿਵੇਚਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਪਨਾ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ ਤੇ ਬਿਖਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਢਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੁੱਲਬੁਲੇ ਵਾਂਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਛਾਇਆ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਧੁੱਪ ਦੇ ਕੋਣ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਮਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜੋ ਸਥਿਰ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਮ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੇਹੱਦ ਗਹਿਨ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਉਚਾਈਆਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਰੂਪ, ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਤੱਤ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਚੈਪਟਰ ਵਾਂਗ ਹਨ ਸਮੱਗਰੀ, ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸਰਵੋਤਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ।

ਮਨ ਦਾ ਭਟਕਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਮੋਹ ਦੀ ਲਗਨ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿੰਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਕਸਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਦੇ ਘਟਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੇਤਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਿੰਤਾ

© Copyright @ Authors

ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਹੈ।ਇਸ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਕ ਰਾਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਵੇਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਜਨਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ :-

ਜੋ ਤਨ ਤੈ ਅਪਨਾ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ,

ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਗ੍ਰਿਹਿ ਨਾਰੀ॥

ਇਸ ਮੈ ਕਛੁ ਤੇਰੋ ਰੇ ਨਾਹਿਨ,

ਦੇਖੋ ਸੋਚ ਬਿਚਾਰੀ ॥[2]

ਮਨ ਲੋਭ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਕਰਕੇ ਦਸੀਂ ਪਾਸੀ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੈ।ਇਹ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੱਲੇ ਦੁੱਖ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਹਰੇਕ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਭਟਕਦਾ ਹੈ ।

ਮਾਇਆ ਦੀ ਨਾਟਕਮਈ ਕੁਦਰਤ :

ਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ ਨਾਟਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਕਿਰਦਾਰ ਮੰਚ 'ਤੇ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਰੋਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਹਕੀਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੀ ਸੱਚੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲਗਨ ਮਨ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦੀ। ਇਹੀ ਲਗਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਦੁੜਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸੁਖ ਕਦੇ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਰਸਤਾ ਹੈ ਸੰਤੋਖ, ਨਾਮ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਅਸਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਫ਼ਲ ਹੋਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ :

ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮੀ॥ ਤਿਸ ਕਉ ਹੋਤ ਪਰਾਪਤਿ ਸੁਆਮੀ ॥[3]

ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਚੇਤਨ ਮਨ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸਮੂਹਿਕ ਅਚੇਤਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਰਾਹੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੂਜਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਚੇਤਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰਾਂ/ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ :

ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਨਾਮ ਉਹ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਆਧਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਅਸਥਿਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਦੌੜ ਠਹਿਰਦੀ ਹੈ, ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ ਚਾਲਚਲਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਖ- ਦੁੱਖ, ਲਾਭ -ਹਾਨੀ, ਮਾਣ-ਅਪਮਾਨ ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਤਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਅਡੋਲਤਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੈਰਾਗਮਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਗਰਬੁ ਕਰਤੁ ਹੈ ਦੇਹ ਕੋ ਬਿਨਸੈ ਛਿਨ ਮੈ ਮੀਤ॥

ਜਿਹਿ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਹਿਓ ਨਾਨਕ ਤਿਹਿ ਜਗੁ ਜੀਤਿ॥[4]

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਝੂਠ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਮਾਤਰ ਹਨ ਜੋ ਸੋਹਣੇ ਅਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ

ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਸਮਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ :

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਡੋਲਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਡੋਲਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਦਾ। ਸੁਖ ਆਵੇ, ਚਿੱਤ ਨਾਂਹ ਖਿੜੇ, ਦੁੱਖ ਆਵੇ। ਇਹ ਅਡੋਲਤਾ ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਸਮਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਮੌਤ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ :

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ।ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਹ ਇੱਕ ਰੂਹਾਨੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਧੁਨ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਮਰਨ ਨੂੰ ਉਹ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮਰਨ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਈ ਅਹੰਕਾਰ, ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

© Copyright @ Authors

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਲ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ:

ਇਹ ਸਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਮਨ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਿਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੀ ਅਡੋਲਤਾ ਹੈ, ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ਾਂਤ, ਨਿਮਰ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ॥

ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ, ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ॥ [5]

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਿਖਾਵੇ ਤੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਰਕਤ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਮਹੱਲਾ ੯: ਰੂਪ, ਰਸ ਅਤੇ ਤੱਤ:

ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਇੱਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ, ਸੰਖੇਪਤਾ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਕਵਿਤਾ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਅਰਥ-ਭਰੀ, ਸੂਖਮ, ਤੱਤ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰਸ ਕਰੁਣਾ, ਸ਼ਾਂਤ, ਵੈਰਾਗ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਾ ਤਰਲਤਾ ਨਾਲ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਤੱਤ-ਮੀਮਾਂਸਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ (ਜਗਤ) ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਤੱਤ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ,

"ਜਗ ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਜਾਨੁ" [6]

ਇਸ ਪੂਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਾਵਿਕ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਤੱਤ-ਮੀਮਾਂਸਕ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਮੁੜ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਵਰਗੇ ਸਲੋਕ ਰੂਹਾਨੀ ਰਸਾਂ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨ, ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਮੌਤ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਤੰਭ ਹਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਤਾ, ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਅਮਰ ਮਨੋਰਥ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ, ਮਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸਤਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ, ਮਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸਤਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ.ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ(ਸੰਪਾਦਕ) ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਚਿੰਤਨ ਕਲਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1999, ਪੰਨਾ-51
2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-220.
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-1428
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ, ਪੰਨਾ-684
5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-353
6. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-1429

© Copyright @ Authors